ABDIJSCHOOL VAN ZEVENKERKEN

HET LATIJN IN CRISIS

Welke argumenten worden gebruikt bij het beoordelen van het nut van het schoolvak Latijn?

door: Alix De Pauw

promotoren: D. De Queecker, M. Dehondt

schooljaar 2016 - '17

HET LATIJN IN CRISIS

Welke argumenten worden gebruikt bij het beoordelen van het nut van het schoolvak Latijn?

(Van Houdt, 2013)

Alix De Pauw

Voorwoord

De interesse in het schoolvak Latijn ervaart tijden van crisis. Met het gevolg dat reeds enkele jaren een vurig debat aan de gang is over het nut of de nutteloosheid van dit vak.

Heeft het Latijn zijn waarde effectief verloren? Staren medestudenten uit andere richtingen je terecht verbaasd aan wanneer je hen vertelt over je klassieke studies? Is het Latijn werkelijk zo nutteloos als verkondigd wordt door de tegenstanders van de taal? Maar vooral, in het kader van de onderwijshervormingen, hoort het Latijn nog thuis in het secundair onderwijs?

Omdat ik zelf mijn zesde jaar Latijn volg en me wil kunnen verantwoorden voor het besteden van studietijd aan dit vak, heb ik besloten om mijn eindwerk aan deze vraag te wijden. Aan de hand van verschillende argumenten en beschouwingen uit de media en literatuur probeer ik het nut van studies Latijn te onderzoeken.

Natuurlijk was ik hier nooit in geslaagd zonder de hulp van mijn twee promotoren.
Mijn oprechte dank gaat speciaal uit naar dhr. De Queecker om dit werk te willen begeleiden als vakpromotor. U leende met plezier een deel van uw eigen bibliotheek aan informatie uit om dit werkstuk tot een goed einde te brengen.

Daarnaast zou ik graag mevr. Dehondt willen bedanken voor haar onophoudelijk vertrouwen, haar interesse om zich samen met mij te verdiepen in dit onderwerp en natuurlijk de tijd die ze bereid was te besteden aan het verbeteren en sturen van dit eindwerk.

Inhoudstafel

Inleiding

I. Psychologische en pedagogisch-linguïstische argumenten 4

A. Geheugentraining 5

B. Taalverwerving en inzicht 5

1. In de eigen moedertaal 6

2. In moderne vreemde talen 7

3. Kritiek en tegenargumentatie 12

C. Effect op verdere studies 16

1. Slaagcijfers universitaire studies 17

2. Vakterminologie 19

3. Culturele basis 20

II. Culturele, ethische en economische argumenten 21

A. Cultureel argument 21

1. Toegang tot de roots van eigen en verwante culturen 21

2. Belangrijkste argument? 22

B. Ethisch argument 25

1. Verdraagzaamheid 25

2. Scepticisme 26

C. Economisch argument 27

1. Een voorbeeld: onze school 27

2. Kritiek 28

III. Besluit 30

IV. Bibliografie 32

Inleiding

Om een inzicht te krijgen in de discussie over de waarde van het schoolvak Latijn leggen we ons vooral toe op de argumenten die in de literatuur en media aan bod komen. Dit leidde tot de onderzoeksvraag: welke argumenten worden gebruikt bij het beoordelen van het nut van het schoolvak Latijn?
Aangezien we spreken over een beoordeling komen er naast de feiten en citaten heel wat meningen van classici, auteurs en mezelf aan te pas.

Tijdens het bestuderen van dit onderwerp werd al snel duidelijk dat de waaier aan bewijzen en kritiek onder te verdelen was in een aantal grote categorieën.

De belangrijkste argumenten om de zinvolheid van het Latijn aan te tonen, zullen als eerste aan bod komen: de psychologische en pedagogisch-linguïstische argumenten. Het taalinzicht dat Latijn biedt, wordt vaak onderschat. Dit vraagt dan ook om een uitgebreide bespreking. Daarnaast vermelden we de geheugentraining, een aantal ontwikkelde vaardigheden en het nut voor verdere studies. De aanmerkingen van critici worden voortdurend aangehaald om een correct beeld te vormen van het debat.

Ook de culturele en ethische argumenten spelen een doorslaggevende rol. Zorgen studies Latijn ervoor dat u een beter mens wordt en uw kennis over de wereld met zijn verscheidenheid aan culturen toeneemt?
In dit tweede deel verklaren we bovendien kort de inhoud van het economische argument. Dit laatste is immers, in mijn opzicht, de minst waardevolle motivatie voor het studeren van Latijn.

Graag zou ik er nog even op willen wijzen dat, hoewel er in dit eindwerk vooral wordt gesproken over het Latijn, het merendeel van de argumenten ook gebruikt kan worden in de discussie over het nut van het Grieks. Het zijn immers twee klassieke talen die een enorme impact hebben uitgeoefend op onze moderne beschaving en dit zullen blijven doen.

I. Psychologische en pedagogisch-linguïstische argumenten

De discussie over het nut van Latijn lijkt onophoudelijk. Lashbrook[1] schreef er al over in 1969 en ook onlangs konden we in De Standaard de polemiek tussen voor- en tegenstanders van het schoolvak Latijn uitgebreid volgen.[2] En dat allemaal omdat de klassieke talen aan populariteit verliezen.
Aerts (1989) wijt de dalende interesse voor antieke talen aan de groeiende belangstelling voor exacte wetenschappen en wiskunde. Maar dit houdt volgens hem niet in dat studies Latijn hun waarde hebben verloren.

Als de leerling in kwestie bereid is zich te interesseren in en dus ook tijd te spenderen aan het schoolvak Latijn, dan biedt dit vak volgens de leerplannen[3] twee belangrijke componenten[4]: de kritische houding ten opzichte van cultuur (door het vergelijken van de Romeinse cultuur met de huidige culturen om ons heen) en het bestuderen van zowel de taal zelf als de vaardigheden die men hierbij ontwikkelt. Inzicht, probleemoplossend denken, analytisch en synthetiserend vermogen zouden aangeleerd worden en vervolgens gebruikt worden bij de studie van moderne vreemde talen en de betere beheersing van de eigen moedertaal (leerplan, 2008; leerplan, 2011).

In dit onderdeel proberen we een duidelijk beeld te schetsen van de motieven die o.a. het leerplan gebruikt om een studiekeuze Latijn te verantwoorden. Natuurlijk komen daar nog heel wat argumenten en kritieken bij die worden aangehaald in de discussie over de zinvolheid van studies Latijn.

---

[1] “It seems though men are forever trying to prove or disprove the value of Latin as part of a liberal education” (Goldberg zoals geciteerd door Lashbrook, 1969, p. 163).

[2] Naar aanleiding van volgende uitspraak: “De klassieke oudheid heeft natuurlijk haar waarde, maar ik zou er toch niet te veel mee dwepen. In de Romeinse samenleving was er slavernij. Vrouwen waren ondergeschikt aan de man. Het gros van de inwoners bestond uit verarmd plebs en slechts een handvol rijke patriciërs had het voor het zeggen. Is dat het model dat we moeten propageren als inspiratiebron voor onze westerse waarden? Geef mij maar Levinas” (Crevits zoals geciteerd door De Temmerman & Praet, 2016).

[3] Leerplan 2008/003 (gemeenschapsonderwijs) p. 2; leerplan 2011/001 pp. 10-13.

[4] Deze twee componenten vormen de basis voor de indeling van dit werk. De eerste component, over cultuur, wordt bestudeerd vanaf p. 21. De tweede component, omtrent linguïstiek en psychologie, vangt hier aan.

A. Geheugentraining

Ouders die hun kind willen aansporen om met Latijn te starten in het eerste jaar Algemeen Secundair Onderwijs (ASO) gebruiken het argument maar al te graag: “Het studeren en bijhouden van Latijnse woordjes traint het geheugen!”

Colpaert (2011) beweert dat het niet interessant is om deze redenering als grootste troef van het Latijn aan te duiden. Er zijn namelijk verschillende talenstudies waar het memoriseren en de nood aan discipline om te herhalen van groot belang zijn.

We voegen hier nog enkele bedenkingen aan toe. Speelt deze geheugentraining zich enkel af op vlak van vocabularium of levert het herhaaldelijk opzeggen van fragmenten tekst hetzelfde op? Wordt het geheugen nog evenveel getraind als vroeger, toen er veel meer moest gememoriseerd worden?
Wills (1998) heeft hier zijn twijfels over: “Geheugenopslag is een vaardigheid waarvan wordt beweerd dat Latinisten ze een grote waarde toekennen, maar verrassend genoeg lijkt de hoeveelheid tekst die ze uit het hoofd moeten leren een laagterecord te bereiken”[5] (p. 29).

B. Taalverwerving en inzicht

> De kennis van het Latijn is een onschatbare troef voor het leren van moderne Europese talen. Niet alleen omdat tal van 'geleerde' en minder geleerde woorden ervan afgeleid zijn maar ook omdat deze taal door haar Indo-europese oorsprong inzake de basisstructuur van woordenschat en grammatica een grote verwantschap vertoont met de meeste Europese talen. De naamvallen die we kennen in het Duits en in de Slavische talen zijn niet toevallig dezelfde als die in de antieke talen, waaronder het Latijn. (KU Leuven, 2016)

Hieruit kunnen we afleiden dat klassieke studies een invloed hebben op de taalverwerving van andere talen, het inzicht in die talen en de eigen taal.

---

[5] “Memorization is a skill said to be prized by Latinists, but surprisingly the amount of text memorization seems to be at an all-time low” (Wills, 1998, p. 29).

1. In de eigen moedertaal

Studenten Latijn krijgen de kans om een 'dode'[6] taal te bestuderen. Dit houdt in dat de grammatica en het vocabularium helemaal niet meer kunnen veranderen. Bovendien ligt het Latijn aan de basis van veel andere talen. Wie Latijn studeert zal daardoor niet enkel inzicht in de Latijnse structuur krijgen maar ook in de grammatica en etymologie van woorden in zijn moedertaal en andere talen (Colpaert, 2011; Harris, 2009; Pinkster, 1989; Spelmans, 2010).

Wie dus meent dat het Latijn nutteloos is omdat niemand de taal nog spreekt, heeft het niet begrepen.
Latijn kan niet vergeleken worden met een moderne taal omdat er helemaal geen mensen meer rondlopen met Latijn als moedertaal. Vaardigheden die bij de andere vreemde talen nuttig zijn, zoals het luisteren en spreken van die taal in kwestie, komen niet aan bod tijdens de lessen Latijn (Kessels, 1989). Het is niet de bedoeling van de studie klassieke talen om een praktisch nut te dienen (leerplan, 2011).

Het leren van de antieke talen zorgt daarenboven niet enkel voor een inzicht maar ook voor het ontwikkelen van onmeetbare waarden[7] (Brouwers, 1989; de Blois, 1989).

We lichten deze waarden even toe. Wie een Latijnse tekst vertaalt (met de nodige elementaire kennis), zal in eerste instantie de tekst zeer nauwkeurig moeten lezen. Vervolgens moeten de verschillende stukken van de zin herkend en geanalyseerd worden. In een volgende fase komt het synthetiseren en interpreteren aan bod: aan ieder zinsdeel moet de juiste functie en vertaling worden toegekend (Colpaert, 2011).

---

[6] Aangezien sommige critici en classici het niet eens zijn over de beschouwing van het Latijn als 'dode' taal, wordt dit begrip bewust tussen aanhalingstekens weergegeven.

"(…) calling it a 'dead' language is a great misnomer. On the contrary, Latin is very much alive, because in mastering it the student becomes part of the living culture of the Western world and thereby preserves for himself the wisdom of the part as a counsel to the present" (Goldberg zoals geciteerd door Lashbrook, 1969, p. 163).

[7] Vaardigheden zoals onder andere nauwkeurigheid, concentratievermogen, zoekend en oplossend denken, discipline en doorzettingsvermogen, logisch en kritisch denken en het creatief omgaan met taal worden ontwikkeld door het omgaan met klassieke talen.

Dit argument duikt herhaaldelijk op in verschillende bronnen waaronder: Aerts, 1989; Brouwers, 1989; Colpaert, 2011; de Blois, 1989; Maier, 1994; Ortner, 2015; Ruijgh, 1989.

Dit denkproces biedt de mogelijkheid om te worden toegepast bij het oplossen van problemen in om het even welk vakgebied (Ruijgh, 1989). Op die manier dient het vertalen van een Latijnse tekst een veel hoger doel: het kritisch en logisch denken aanwakkeren. Daarnaast vergt het vertalen een aftasten van de grenzen van je eigen woordenschat om de betekenis van de Latijnse woorden zo exact mogelijk weer te geven (Aerts, 1989).

De studie van Latijn geeft op die manier niet enkel een inzicht in de structuur van woorden en grammatica, het verruimt daarenboven ook nog eens de woordenschat. De ontwikkelde vaardigheden spelen dan weer een rol in verdere studies en beroepen (Maier, 1994; Ortner, 2015).

Vervolgens kan al snel de vraag opduiken of Russisch, Chinees … studeren hetzelfde resultaat zou leveren, aangezien deze talen immers ook zo'n ingewikkelde woordvolgorde en woordvormen kennen?
Ruijgh (1989) had deze vervolgconclusie al voorspeld. Hij meent dat Russisch studeren inderdaad dezelfde vaardigheden[8] zou opleveren maar dat de meerwaarde van de klassieke talen voor de Europeaan terug te vinden is in de enorme impact die ze hebben (gehad) op literair en cultureel niveau.
Mary Beard trekt een gelijkaardige conclusie. Chinees of Japans zijn volgens haar inderdaad ingewikkelde talen, die bovendien vandaag de dag nog gesproken worden, en kennen ook een uitgebreide cultuur, zoals het Latijn, "maar mijn achtergrond is nu eenmaal niet Japans" (Beard zoals geciteerd door De Rynck & Van Houdt, 2016, pp. 194-195).

2. In moderne vreemde talen

We hebben zojuist besproken op welke manier de taalverwerving en inzicht inwerken op het hanteren van de eigen moedertaal en welke belangrijke vaardigheden hierbij ontwikkeld worden. Maar zoals reeds vermeld werd in het fragment over Latijn, terug te vinden op de website van de KU Leuven (2016), biedt het Latijn ook de mogelijkheid om een inzicht te krijgen in andere moderne talen.

[8] Cf. voetnoot 7.

a) Nut voor de Nederlandstalige

Pinkster (1989) beweert dat mensen met enige kennis van het Latijn minder moeite zouden hebben met het begrijpen van moeilijke woorden in andere talen en dat ze op die manier wetenschappelijke teksten makkelijker analyseren. Hij vermeldt in dit kader de transferwaarde van het Latijn.

Spelmans (2010) heeft het over dezelfde transfer. Er is zogenaamd sprake van een overdracht van een aantal vaardigheden, die kunnen gebruikt worden in andere domeinen.[9]
Als we dit toepassen op het taalinzicht, komt Spelmans (2010) tot de conclusie dat Latijn, als basis van de Romaanse talen, nuttig kan zijn voor hen die deze talen willen bestuderen.
Hij voegt er echter wel aan toe dat ook bij het aanleren van bijvoorbeeld Slavische en Germaanse talen Latijn een handige insteek kan hebben.

Ook op dit argument komt kritiek af, weliswaar in twee verschillende vormen.
Deze eerste gaat er vanuit dat de transferwaarde bestaat. Maar dat diegene die Latijn studeert, met de bedoeling om de ontwikkelde vaardigheden te gebruiken bij het aanleren van een andere taal, een nodeloze omweg maakt (Scheire, 2015).
Omtrent dit eerste standpunt gaan we even dieper in op de discussie die werd gevoerd in in een recent debat. De argumenten die door Lieven Scheire worden aangehaald zijn immers vaak gehoorde verwijten, die volgens Koen De Temmerman (2015) geen steek houden.

“Latijn in het secundair dat slaat eigenlijk nergens op”, zo luidde de commentaar van Scheire (2015) op Twitter. Om dit argument kracht bij te zetten, verwijst hij naar het specialistische karakter van Latijn. De tegenreactie op dit argument zal verder in dit werk worden behandeld.[10]
Maar door de hevige reactie die deze kritiek teweegbracht, veranderde hij al snel van standpunt: “We moeten een andere sterke richting voorzien, naast Latijn” (p. 115).

---

[9] Niet enkel in het onderwijs maar ook daarbuiten, bijvoorbeeld in het beroepsleven.

[10] Cf. p. 16.

De Temmerman (2015) beschouwt dit als een drogreden: Scheire laat zijn standpunt bepalen door de (in dit geval ongewenste) gevolgen die zijn kritiek met zich mee zal brengen.

Maar de grote fout van Scheires betoog zit ergens anders. Hij vroeg zich af waarom mensen zich zouden bezighouden met het ontwikkelen van vaardigheden[11] als ze een andere taal willen aanleren? “Besteed je (met studies Latijn) dan duizend uren minder aan de studie van die vreemde talen zelf?” (Scheire, 2015, p. 115).

Koen De Temmerman (2015) ontmaskert opnieuw de schijnreden en verwoordt deze als volgt:

> Scheires repliek suggereert: als het antwoord op mijn vraag ’nee’ is, studeer je beter meteen die vreemde talen zelf, zonder de omweg via Latijn. Dit weerlegt iets wat nooit werd beweerd, namelijk dat Latijn noodzakelijk is om (snel) vreemde talen te leren. (…) De voldoende voorwaarde (Wie Latijn studeert, wordt daarmee voorbereid op de studie van vreemde talen) wordt impliciet tot een noodzakelijke voorwaarde vervormd (alleen wie Latijn studeert, wordt snel voorbereid op de studie van vreemde talen) en enkel die laatste wordt weerlegd: nee, je kan het ook (en wellicht zelfs sneller) zonder Latijn. (…) Latijn is dus niet zinvol. (…) Maar er werd uiteraard nooit beweerd dat de voorbereiding op andere talen de enige (of zelfs maar belangrijkste) reden is waarom Latijn zinvol is: wel dat het een van vele redenen is. (pp. 115-116)

Het tweede bezwaar gaat nog veel verder in zijn kritiek. We nemen er in dit opzicht een citaat van Taureck (1994) bij:

> Algemene overdracht is geen feit, maar slechts een mythe. (…) Bovendien benadrukken Romanisten dat Latijn de taalverwerving van het Frans, Spaans … eerder verhindert dan bevordert. Latijnse woordjes kregen in de

[11] Cf. voetnoot 7.

> Romaanse talen vaak een aanzienlijk andere betekenis, en op syntactisch vlak zijn Latijn en de Romaanse talen twee verschillende werelden.[12] (p. 122)

Taureck plaatst zijn kritiek door het verwerpen van het idee dat er zelfs maar enige overdracht van vaardigheden, grammatica… is. Het spreekt voor zich dat zijn opmerking wel degelijk een breuk slaat in de dam. Als de transferwaarde van het Latijn wegvalt, tuimelen een aantal andere linguïstische argumenten voor Latijn mee in het water. Van taalverwerving en inzicht in andere talen kan geen sprake meer zijn, de aangeleerde vaardigheden worden immers niet overgedragen.

Om alle argumenten omtrent het nut van het Latijn te kunnen aanhalen, moeten we er in dit werk echter van uitgaan dat de transferwaarde geldt. Toch horen we de redenering van Taureck in het achterhoofd te houden. Als zelfs een classicus twijfelt aan de waarachtigheid van dit argument, kunnen we het niet als objectief gegeven aannemen. Taureck zou het immers bij het rechte eind kunnen hebben. Misschien overstemmen de betekenisverschillen in de moderne en klassieke talen de gelijkenissen wel degelijk?

b) Nut voor anderstaligen, jongeren uit kansarme gezinnen en/of met taalachterstand

Het Latijn brengt niet enkel voordelen met zich mee voor de gemiddelde Nederlandstalige; ook anderstaligen, jongeren uit kansarme gezinnen en/of met taalachterstand kunnen er mee van profiteren. Op die manier komen we terecht bij het onderzoek van het nut voor deze specifieke doelgroep.[13]

Het is van belang om in eerste instantie te wijzen op het probleem dat weinig jongeren uit deze categorie voor Latijn kiezen. Vaak is dit, volgens Gielen (2016) te wijten aan een gebrek aan rolmodellen, een ontmoediging door de leerkracht, studieadvies, het

---

[12] “Allgemeiner Transfer ist keine Tatsache, sondern ein Mythos. (…) Zum anderen ist von Romanisten immer wieder betont worden, daß das Lateinische den Spracherwerb des Französischen, Spanischen usw. eher behindert als fördert. Die lateinischen Wörter erhalten in den romanischen Sprachen oft eine erheblich andere Bedeutung, und syntaktisch sind Latein und die romanischen Sprachen zwei einander fremde Welten” (Taureck, 1994, p. 122).

[13] Cf. pp. 12-14.

eigenbeeld en de elitaire reputatie van het schoolvak. Ook weten velen onder hen niet wat Latijn inhoudt en “onbekend maakt onbemind.”[14]

Aan dit eerste probleem kan weinig worden gedaan. Bovendien zal het elitaire karakter verder in dit werk behandeld worden.[15] Het is vervolgens de taak van het onderwijs om deze doelgroep te motiveren en informatie te verschaffen over het vak Latijn. Want de troeven van het Latijn kunnen juist van groot belang zijn voor die jongeren uit kansarme gezinnen en/of met taalachterstand[16] (Gielen, 2016).

In onze buurlanden werden al een aantal projecten bedacht om het succes van de studierichting Latijn in de hand te werken. Deze stellen als doel niet enkel deze specifieke doelgroep maar wel een veel ruimer publiek enthousiast te maken.

In een aantal Duitse scholen werd in de jaren 90 het ‘Latein plus’ project gelanceerd. Een leerling die naar één van deze scholen gaat, wil bijvoorbeeld graag het vak Engels volgen. Hij kan dit vak echter enkel krijgen als hij er ook een aantal uren Latijn bijneemt. De Latijnse lessen worden in dit geval wel gegeven in functie van het Engels (De Rynck & Van Houdt, 2016). Zo treden de oude en moderne vreemde talen samen hand in hand, vullen ze mekaar aan en weet het Latijn te ontsnappen aan een heuse ‘afschaffing’.

In het Verenigd Koninkrijk wordt door de universiteit van Swansea en het Iris Project een ‘Literacy through Latin’ project gevoerd, onder leiding van Evelien Bracke. Studenten aan de universiteit krijgen de opdracht om de kinderen in de lokale basisscholen Latijn aan te leren op een leuke manier. Zo zou de geletterdheid van de kinderen erop vooruitgaan en worden ze meteen ook enthousiast gemaakt voor verdere studies Latijn.

---

[14] “Ignoti nulla cupido” (Ovidius, 1 n.C./1907).

[15] Cf. pp. 12-14.

[16] Deze doelgroep heeft vaak moeite met spelling, zinsbouw, woordenschat, lidwoorden, voornaamwoorden… Het studeren van Latijn kan deze moeilijkheden en eventuele taalachterstand wegwerken.

Om dit project te verantwoorden wordt er op de website van Literacy Through Classics (s.d.) uitdrukkelijk vermeld dat “studies gedaan in andere landen erop wijzen dat Latijn leren wel degelijk de geletterdheid van jongeren kan helpen verbeteren (…).”[17]

3. Kritiek en tegenargumentatie

(1) Elitair

Vooral over het elitaire imago van Latijn valt heel wat te zeggen. Spelmans (2010) onderscheidt twee verschillende betekenisinvullingen. Latijn zorgt in de eerste plaats voor ongelijkheid doordat slechts de intellectuele elite het ‘aankan’. In het tweede opzicht is Latijn elitair omdat ook de sociale klasse een rol speelt bij de keuze voor deze studierichting.

Beide invullingen worden door verdedigers van de klassieke talen ontkracht in het verlengde van het nut voor anderstaligen, jongeren uit kansarme gezinnen en/of met taalachterstand.

In de eerste plaats wordt beweerd dat als Latijn elitair wordt genoemd (bekeken vanuit intellectueel standpunt) omwille van zijn moeilijkheidsgraad of veeleisendheid, het vak schrappen geen oplossing is.

Dit zou volgens Bodson (2006) immers inhouden dat de sociale of intellectuele ongelijkheid zich naar andere domeinen zal verplaatsen.

> Wat betreft het elitaire karakter van deze richtingen, lijken de verdedigers van de stroming die naar gelijkheid streeft, de potentiële (en vaak reële) gevolgen van hun radicaliteit niet te begrijpen. Bijvoorbeeld, het is duidelijk dat de vermindering en de

[17] Gevonden op de website http://literacythroughclassics.weebly.com/about.html:
“Studies done in other countries suggest that learning Latin can actually help improve literacy levels of young people. In the USA, the Educational Testing Service has revealed that Latin students consistently outperform all other students on the verbal portion of the SAT. Another US study has shown that Latin even helps with math solving abilities and gives pupils an advantage in terms of reading age” (Literacy through classics, s.d.).

> nivellering van de schooleisen bij de meerderheid van de ouders uit 'betere' milieus compensatiereacties uitlokt zoals: verhoogde bijstand voor kinderen, (dure) taalcursussen in het buitenland, (…). Deze consequenties, die veraf staan van het bevorderen van de zo gewenste gelijkheid, versterken ongelijkheid.[18] (p. 6)

Rik Torfs (2009) heeft het over de verminderende kwaliteit van het onderwijs indien kennis van de klassieke talen wegvalt.

> Latijn staat gelijke onderwijskansen voor alle leerlingen in de weg. Wat een onzin. Dan kun je net zo goed beweren dat de schoonheid van Marilyn Monroe het zelfvertrouwen van de Amerikaanse huisvrouwen ondermijnde. Alsof kansarme leerlingen ermee geholpen zijn dat iedereen minder goed leert nadenken, slechter analyseert, weinig fraaie zinnen bouwt, niet langer een thuishaven vindt in het Latijn, zich laat leiden door de waan van de dag.

De tweede manier waarop classici het Latijn verdedigen staat in schril contrast met wat tegenstanders beweren. Het tegenargument op basis van elitair karakter lijkt namelijk ietwat overdreven wanneer we de egalitaire kant van het vak belichten.

Aangezien niemand met een voorsprong begint aan studies Latijn, wat bij het aanleren van moderne vreemde talen vaak wel het geval is, krijgt iedereen dezelfde kansen en tijd om 'iets nieuws' aan te leren. Doordat iedereen vanaf nul start, krijgen zowel de intellectueel sterkere als zwakkere jongeren de mogelijkheid om zich te onderscheiden. Als we het argument van taalverwerving en inzicht hierbij betrekken, kan eventuele achterstand in de moedertaal of in andere talen zelfs worden weggewerkt. Ook het aanleren van de reeds genoemde vaardigheden is van cruciaal belang. Want na enkele jaren vergroot het beheersen van die vaardigheden en van meerdere talen de kans op een goede carrière en toekomst. De sociaal zwakkere jongeren kunnen dus aan de hand van

---

[18] "En ce qui concerne l'élitisme pervers des options, les militants de l'égalitarisme semblent ne pas apercevoir les conséquences potentielles, et parfois bien réelles, de leur radicalisme. Par exemple, il est clair que la diminution et le nivellement des exigences scolaires provoquent chez la plupart des parents de milieux dits favorisés des réactions de compensation: assistance accrue aux enfants, séjours linguistiques (coûteux) à l'étranger, (…). Ces stratégies réactives, loin de promouvoir l'égalité tant désirée, renforcent les inégalités" (Bodson, 2006, p. 6).

Latijn hogerop geraken, een betere toekomst uitbouwen en ontsnappen uit de (eventuele) armoedespiraal.
Bovendien wordt er respect ontwikkeld voor andere culturen door het leren van Latijn. Deze studie op zich draait namelijk om het ontdekken van een nieuwe cultuur. Als we dit respect verder uitbreiden en toepassen op de volledige samenleving, kan het zijn dat klassieke studies tot een meer verdraagzame samenleving zullen bijdragen (Spelmans, 2010).

Onze huidige minister van Onderwijs, Hilde Crevits (2016), volgt dezelfde redenering:

> Het analytische denkvermogen, de doorgedreven studiemethode, het scherp ontwikkelde taalgevoel of de brede cultuur die een leerling klassieke talen meekrijgt, alle blijven het voor jongeren vaardigheden van onschatbare waarde. Bovendien komt daar in het kader van de groeiende diversiteit op onze scholen een sterk nieuw argument bij. Internationaal onderzoek wijst namelijk uit dat door het traag en analytisch lezen en leren, en door de focus op lezen en schrijven, de studie van klassieke talen juist voor anderstaligen en kansarme kinderen een stevige hefboom kan zijn. Bovendien begint bij de studie van klassieke talen elke leerling per definitie op gelijke voet.

Ook Patrick De Rynck en Toon Van Houdt (2016) stellen zich op als verdedigers van het schoolvak Latijn tegen het elitaire imago. Uit het hoofdstuk 'Iedereen Latijn' in hun boek 'De nieuwe Grieken en Romeinen' kunnen we het volgende concluderen: rond Latijn wordt vaak het idee geschetst dat het een exclusief en elitair schoolvak is voor de meest verstandigsten onder ons, om wat meer uitdaging te bieden. Maar dit hoeft eigenlijk niet zo te zijn want ook voor anderstaligen, jongeren uit kansarme gezinnen en/of met taalproblemen kan Latijn nuttig zijn, zoals reeds werd vermeld door Gielen (2016). Dit wil niet zeggen dat iedereen Latijn zou moeten studeren, maar dat iedereen het wel zou kunnen doen.

(2) Nutteloos

We hebben in bovenstaande fragmenten al enkele tegenargumenten op vlak van zinloosheid bekeken. Maar naast de kritiek dat Latijn nutteloos zou zijn omdat niemand de taal nog spreekt, omdat andere talen zoals Chinees en Russisch het zouden kunnen vervangen of omdat er snellere manieren zijn om moderne vreemde talen aan te leren, geeft Aerts (1989) ook nog volgende opmerking: “Het vaak gehoorde verwijt, ‘Wat heb ik er eigenlijk aan gehad’, is niet relevant: ik kan niet zeggen dat ik er later zoveel aan gehad heb dat ik zoveel plantenfamilies heb moeten leren of tientallen bloedsomlopen van kikkers heb moeten tekenen” (p. 10).
Nog andere varianten van dit tegenargument worden verder behandeld bij het bespreken van het culturele[19] en het economische[20] aspect.

(3) Moeilijk

Tegenstanders van het schoolvak Latijn beweren maar al te graag dat het vak te moeilijk zou zijn. Waarop voorstanders verdedigen dat de moeilijkheid er juist voor zorgt dat de leerlingen extra nauwkeurig te werk moeten gaan en hun doorzettingsvermogen getraind wordt (Colpaert, 2011).

Ook zouden we er nog willen aan toevoegen dat indien Latijn effectief moeilijk zou zijn, er nog geen waarde-oordeel van kracht is. Moeilijk betekent niet dat het sowieso nutteloos is. Kijk naar de exacte wetenschappen. Weinig mensen twijfelen aan de moeilijkheid van deze vakken. Maar nog minder mensen twijfelen aan hun nut.

---

[19] In het kader van het culturele argument kunnen we een kritiek van nutteloosheid aanhalen omtrent het vertalen. Waarom zouden we nog authentieke teksten vertalen als er reeds vertalingen bestaan waaruit we de cultuur kunnen afleiden? Deze tegenargumentatie wordt besproken pp. 22-24.

[20] In het kader van het economische argument kunnen we ons de vraag stellen of het latijn ons naast de exacte wetenschappen vooruitgang oplevert? De bespreking van deze kritiek is terug te vinden op pp. 28-29.

(4) Specialistisch

We baseren ons hiervoor opnieuw op het artikel[21] van Koen De Temmerman, als reactie op de uitspraak[22] van Lieven Scheire.
Zoals we reeds vermeldden, haalde Scheire (2015) uit naar het specialistische karakter van het schoolvak Latijn. Een specialistisch vak hoort volgens hem niet thuis in een Algemeen Secundair Onderwijs (ASO).
Waarop De Temmerman (2015) antwoordde dat "het verwijderen van Latijn (of welk vak dan ook) zou leiden tot een minder algemeen curriculum" (p. 115). Bovendien nam Lieven Scheire (foutief) aan dat ieder vak, gegeven in het ASO, een algemeen karakter heeft. ASO betekent echter dat er een ruim aanbod is aan verschillende soorten vakken. Er wordt niets gezegd over het al dan niet specialistische karakter van vakken, en al zeker niet of ze wel of niet thuishoren in het onderwijs. Bovendien is er nog niet gediscussieerd over het specialistische gehalte van Latijn. Zijn andere vakken effectief minder specialistisch?

Of zoals Marcelis (1989) het formuleert: "VWO[23] is geen specifieke (vak)vooropleiding; het is algemeen vormend onderwijs en het probeert leerlingen een aantal overal bruikbare studievaardigheden en een portie algemene ontwikkeling mee te geven. Juist op die terreinen hebben de klassieke talen heel wat te bieden" (p. 48).

C. Effect op verdere studies

In het kader van de onderwijshervormingen schreef Prof. Duyck (2017) een artikel om het belang van de plaats van de klassieke talen in het onderwijs nog maar eens te benadrukken. Latijn en Grieks zijn volgens hem richtingen die de studenten klaarstomen voor verdere studies aan de hand van een brede algemene kennis. Hoog tijd dus om hier even dieper op in te gaan.

---

[21] Het artikel van Koen De Temmerman (2015) "Latijn op school: schijnredenen ontmaskerd" werd reeds aangehaald op pp. 8-9.

[22] "Latijn in het secundair dat slaat eigenlijk nergens op" (Scheire, 2015).

[23] VWO wordt in Nederland als afkorting voor het Voorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs gebruikt. VWO is vergelijkbaar met ons ASO.

1. Slaagcijfers universitaire studies

Als we het hebben over het belang van Latijn voor verdere studies, kunnen we niet anders dan er een aantal gegevens en statistieken bij te nemen in verband met de slaagcijfers.

Figuur 1: Slaagkansen van eerstejaarsstudenten: Vlaamse universiteiten

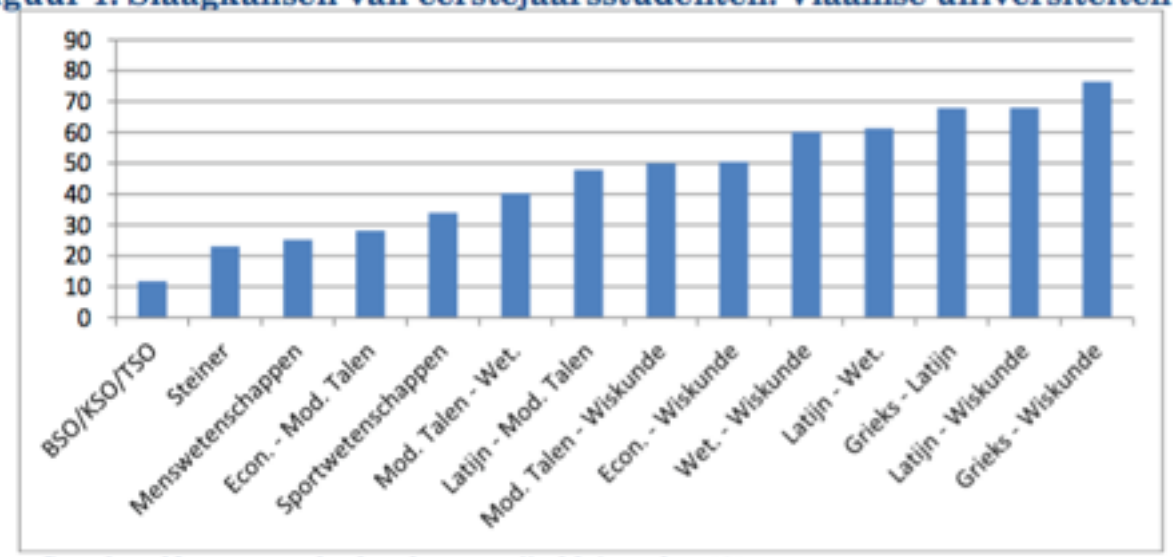

Noot: Standaardfouten van de slaagkansen zijn kleiner dan 1%.
Bron: Databank Tertiair Onderwijs (2001-2002 tot 2006-2007) en eigen berekeningen. De studenten van academische bachelors aan hogescholen zijn niet opgenomen.

Zoals te zien is op figuur 1 (Declercq & Verboven, 2010, p. 1) zijn de slaagkansen van eerstejaarsstudenten het hoogst wanneer ze een ASO diploma met veel wiskunde of klassieke talen op zak hebben.

We maken een aantal opmerkingen in het kader van ons onderzoek:

- De richtingen Latijn - wetenschappen (LWet), Grieks - Latijn (GL), Latijn - wiskunde (LW) en Grieks - wiskunde (GW) doen het beter dan de Latijn - moderne talen (LMT). Dit kan niet rechtstreeks afhangen van het gebrek aan wiskunde want een student GL kreeg maar evenveel wiskunde en behaalt wel hoge resultaten. We zullen hiervoor de invloed van de studiekeuze bekijken.
- De richting GW zou slaagcijfers bieden die bijna 9% hoger liggen dan een gedeelde tweede plaats voor GL en LW.

Tabel 1:
Slaagkansen aan Vlaamse universiteiten volgens secundair diploma en studiegebied: 2001-2002 tot 2006-2007

Studiegebied	B/K/TSO	Mens	EcMod	ModWet	LatMod	ModWis	EcWis	WetWis	LatWet	GrLat	LatWis	GrWis*	Totaal
Archeologie	14,8	21,2	27	38,9	56,1	53,2	47,7	46,7	73,6	66,7	77,5	69,2	41,8
Pol. en soc.	10,5	24	31	46,9	47	56	57,6	61	63,1	67,7	70,9	87,9	43
Rechten	7,6	24,2	30,4	41,9	47,5	48,6	51,5	55,6	66,5	67,8	72,1	76,6	45,6
Gecombineerde	7,7	22,7	29,4	47,6	55,3	36,7	64	55,9	64,2	77,6	79,5	85,7	47,1
Geschiedenis	10,5	30,4	36,1	44	54,9	52,7	57,4	53,4	66,5	74,9	73,2	71	48
Taal- en letteren	7	18,9	29,1	39,6	50,2	46,2	40,3	61,2	61,1	70,4	71,4	75,7	48,6
Psychologie	7,5	29,8	30,3	49,9	49	62,9	58,3	68,2	73,1	66,3	75,3	81,4	49,9
Econ. en toeg. econ.	9,8	14,6	21,6	29	29,1	51,8	53,5	61,9	55,2	57,4	70	76,3	50,9
Diergeneeskunde	6,8	6,3	8,1	28,6	24,1	45,5	25,5	54,3	49,1	40	47,1	54,5	41,1
Wet.	14,5	1,9	7,7	30,3	22,2	30,5	26,2	51,7	50	30	56,1	69,3	44,1
L.O.	17,9	33,3	23,3	53,1	29,2	48,3	40,9	55,4	53,6	83,3	62,6	81,8	44,4
Biomedische	20,4	6,1	10,9	30,8	13,6	32,8	23	55	49,4	31,3	55,6	53,2	47,2
Soc. gezondheidswet.	7,5	15,7	20,3	40,4	27,6	54,3	48,5	63,8	61	57,6	69	82,9	50,7
Toegepaste wet.	33,3		25	7,1	16,7	33,8	28,9	54,3	44,1	25	56,9	71,1	53,5
Toeg. bio.	13,5	0	0	20,7	50	26,9	31	57,9	42,4	66,7	59,3	76	54,8
Farmaceutische	18,5	0	5,3	32,9	12,5	33,3	23,1	65,4	50,5	45,5	70	68,6	57,2
Geneeskunde	100		50	65,4	80	73,3	81,3	86,8	86,1	92	89,2	91,5	87,2
Totaal	11,8	25,3	28,2	40,3	47,9	50	50,5	60,2	61,3	67,9	68	76,5	49,8

Noot: De standaardfout van de slaagkans is meestal kleiner dan 2% wanneer de slaagkans berekend werd op meer dan 500 studenten, en meestal groter dan 6% wanneer de slaagkans berekend werd op minder dan 50 studenten. (Voor het aantal studenten zie Tabel 2.) Groepen met minder dan 100 studenten (ASO diploma Sport en Steiner en de studiegebieden Godgeleerdheid, Wijsbegeerte en Tandheelkunde) zijn niet apart opgenomen, maar wel bij de berekening van het totaal.
Bron: Databank Tertiair Onderwijs (2001-2002 tot 2006-2007) en eigen berekeningen.
Illustratie: een student met een ASO diploma Wetenschappen – Wiskunde heeft een slaagkans van 68,2% voor het studiegebied Psychologie.

Aan de hand van tabel 1 (Declercq & Verboven, p. 9) zien we de invloed van de studie-keuze op de slaagcijfers. Ook hier is het frappant dat een student LMT minder kansen op slagen heeft dan de andere klassiek geschoolden, in eender welk studiegebied.

Tabel 2:
Studentenaantallen aan Vlaamse universiteiten volgens secundair diploma en studiegebied: 2001-2002 tot 2006-2007

Studiegebied	B/K/TSO	Mens	EcMod	ModWet	LatMod	ModWis	EcWis	WetWis	LatWet	GrLat	LatWis	GrWis*	Totaal
Archeologie	291	156	141	72	187	47	44	92	87	99	111	13	1.365
Pol. en soc.	361	1.143	1.289	527	983	334	384	523	295	133	498	33	6.586
Rechten	696	915	1.904	599	1.715	360	553	840	783	510	1.210	124	10.328
Gecombineerde	130	110	143	84	237	49	25	59	53	107	83	28	1.114
Geschiedenis	266	352	474	191	437	110	136	262	197	187	310	31	2.989
Taal- en letteren	185	265	708	394	1.410	288	72	219	234	567	563	70	5.010
Psychologie	439	1.630	822	515	872	369	451	1.040	553	249	873	102	8.002
Econ. en toeg. econ.	264	96	1.308	224	110	365	3.430	2.105	281	54	1.304	114	9.702
Diergeneeskunde	88	32	62	140	29	22	55	532	159	10	174	22	1.339
Wet.	538	54	78	350	45	174	390	3.092	426	20	786	101	6.140
L.O.	117	48	86	113	48	58	88	359	84	12	107	11	1.354
Biomedische	113	33	46	247	44	58	61	1.331	425	32	399	47	2.886
Soc. gezondheidswet.	147	83	148	255	105	94	97	776	290	33	323	35	2.593
Toegepaste wet.	177		4	14	6	74	142	3.531	68	12	1.321	204	5.561
Toeg. bio.	37	5	2	58	2	26	42	1.712	177	6	359	50	2.488
Farmaceutische	54	12	19	158	16	21	26	920	301	11	360	35	1.948
Geneeskunde	3		2	26	5	15	16	1.715	310	25	623	164	2.912
Totaal	4.027	5.129	7.332	4.009	6.349	2.498	6.066	19.398	4.809	2.125	9.554	1.217	73.600

Noot: Groepen met minder dan 100 studenten (ASO diploma Sport en Steiner en de studiegebieden Godgeleerdheid, Wijsbegeerte en Tandheelkunde) zijn niet apart opgenomen, maar wel bij de berekening van het totaal.
Bron: Databank Tertiair Onderwijs (2001-2002 tot 2006-2007) en eigen berekeningen.
Illustratie: er begonnen 1.040 studenten met een ASO diploma Wetenschappen – Wiskunde aan het studiegebied Psychologie in 2001-2006.

In tabel 2 (Declercq & Verboven, 2010, p. 10) zien we echter dat de LMT studenten met drie keer zoveel zijn als de GL leerlingen. Hoe meer studenten, hoe uitgebreider de waaier aan verschillende resultaten. Bij een kleine groep zoals de GW zijn de cijfers waarschijnlijk minder uiteenlopend dan in de andere richtingen, met het gevolg dat ze een grote slaagkans lijken te hebben.
Natuurlijk zijn de gegevens die we hier gebruiken al gedateerd en staat niet ieder studiegebied vermeld maar we krijgen op zijn minst een beeld van de relatief hoge slaagcijfers voor diegenen met een klassieke opleiding.
Maar hoe komt dit precies? Wat bieden de klassieke talen meer dan andere richtingen?

Er werd reeds gewezen op de vaardigheden[24] van klassiek geschoolde studenten die gebruikt kunnen worden bij het verder studeren (of in het beroepsleven) maar is er niet meer aan de hand? Spelen voordelen bij vakterminologie en klassieke cultuur een rol?

2. Vakterminologie

Eerst en vooral merken we op dat over Latijnse studies vaak wordt gezegd dat je het Latijn zal kunnen benutten bij het aanleren van de vakterminologie, die in bepaalde opleidingen, studierichtingen, jobs… gehanteerd wordt. De woordjes of de structuur van het Latijn keren namelijk vaak terug. Zo zijn tal van medische termen ontleend aan het Latijn.

Het valt echter op dat critici en classici het erover eens zijn dat wie Latijn studeert om gewoonweg de wetenschappelijke termen onder de knie te krijgen, een serieuze omweg maakt.
“Net als vlottere taalverwerving en de training van mentale vaardigheden is inzicht in wetenschappelijke termen een ‘utilité annexe’ die niet de essentie uitmaakt van het Latijn. Daarom is het verkeerd om het als argument uit te spelen” (Perret zoals geciteerd door Spelmans, 2010, p. 18).
Ook Schenkeveld (1989), die hoogleraar Griekse taal- en letterkunde aan de Vrije Universiteit van Amsterdam was, vindt dit voordeel van studies Latijn van minder groot belang dan de “houding die het leren van Grieks en Latijn vaak met zich meebrengt” (p. 38).

[24] Cf. voetnoot 7.

We besluiten dat het voordeel van de vakterminologie niet het beste argument is om Latijn te studeren, maar dat het wel kan helpen bij verdere studies.

3. Culturele basis

De cultuur die het Latijn met zich meebrengt, zal verder in dit werk nog uitgebreid aan bod komen.[25] Toch willen we al even een uitspraak van Dr. de Blois (1989) vermelden waarvan, in dit kader, vooral het laatste gedeelte van belang is:

> De klassieke vorming brengt de leerlingen in contact met de wortels van de westerse beschaving, toont hun een cultuur die verwant en toch anders is, levert een kennismaking op met hoogwaardige literaire werken, die algemeen menselijke zaken aansnijden en legt een grondslag voor verdere studie of kennisneming van vreemde talen en culturen. (p.12)

Zij die Latijn volgen, krijgen bijvoorbeeld vaak al een stukje Romeins recht voorgeschoteld. Ze komen bijgevolg reeds in contact met een onderdeel van de universitaire opleiding rechten.
Als de cultuurlessen Latijn u geen voordeel hebben opgeleverd in verdere studies, dan zullen ze hoogst waarschijnlijk wel een invloed hebben gehad op uw studiekeuze na het middelbaar. U wist namelijk al wat verwacht kon worden van een aantal richtingen zoals rechten, klassieke talen, filosofie… en hebt er vervolgens voor gekozen om hierin niet verder te gaan.

Een citaat van Duyck (2017) past hier dan ook als conclusie voor dit eerste deel en vormt tegelijkertijd een overgang naar de tweede groep argumenten.

> Klassieke talen hebben hun plaats in het onderwijs van de 21ste eeuw. Ze hebben doorheen de eeuwen bewezen dat ze nuttig blijven in een steeds veranderende samenleving. Ze garanderen vandaag een goede cognitieve ontwikkeling, die later zal toelaten om meer specifieke vaardigheden te ontwikkelen, die de noden van morgen zullen lenigen.

---

[25] Cf. p. 21-24.

II. Culturele, ethische en economische argumenten

“Een samenleving die het eigen historisch perspectief niet cultiveert, verliest toegang tot het eigen verleden en daarmee de greep op de toekomst” (Sicking, 1989, p. 40).

Waar het eerste deel zich vooral focuste op linguïstiek en psychologie, zal dit deel de maatschappelijke en ethische kant van het Latijn belichten. Kinderen worden immers niet aangewakkerd om Latijn te studeren door hen mee te delen dat het goed zal zijn voor hun Nederlands of Frans… De verhaaltjes en cultuur over deze andere beschaving zijn voor hen veel interessanter. Dat bepaalt voor hen of het Latijn nuttig is (Pinkster, 1989).

A. Cultureel argument

“Als we de klassiekers zouden amputeren uit de moderne wereld, dan zou dit bloederige wonden in het lichaam van de westerse cultuur betekenen - en een duistere toekomst van misverstand. Ik betwijfel of we die kant zullen opgaan”[26] (Beard, 2012).

1. Toegang tot de roots van eigen en verwante culturen

Naast hun taal lieten de Grieken en Romeinen ons ook een ruime culturele erfenis na. Hoe kunnen we in het Westen immers onze democratie, schoonheidsidealen, vormen van geloof, sport, kunst, retoriek, de Renaissance en zoveel meer begrijpen zonder de klassieke oudheid te vermelden?
Latijn en Grieks beleven misschien een crisis in het onderwijs, maar ontkennen dat de oudheid onze cultuur samenhang geeft, zit er niet in (De Rynck, 2016). En hoe kunnen we een betere toegang krijgen tot die antieke cultuur dan via de klassieke talen (Pinkster, 1989)?
Toch worden tegenargumenten aangebracht. Volgens Harris (2009) belichten we de geschiedenis van de Romeinen te rooskleurig. Zij brachten ons namelijk ook verkeerde ideeën bij, zoals slavernij.

[26] “If we were to amputate the classics from the modern world, it would mean bleeding wounds in the body of Western culture - and a dark future of misunderstanding. I doubt we’ll go that way” (Beard, 2012).

Maar als we stukken uit de geschiedenis moeten knippen omdat ze een aantal donkere bladzijden bevatten, zal niet enkel aan de klassieke oudheid moeten gesleuteld worden. Vele imperia hebben immers goede én slechte daden op hun naam staan (Meuleman, 2015).
Taureck (1994) beweert vanuit filosofisch standpunt dat we vooral de richting Grieks in het onderwijs moeten aanbevelen. Deze taal (en dus niet het Latijn) is dé taal van de filosofie en het is een verkeerde voorstelling van het onderwijs om het Latijn te beschouwen als een vak dat verbonden is met deze Griekse filosofie.
Nochtans vermeldt KU Leuven (2016) bij het beschrijven van de link tussen Latijn en de Griekse filosofie heel uitdrukkelijk een aantal welbekende namen: Cicero, Seneca, Lucretius, Boethius…

2. Belangrijkste argument?

Radt (1989) geeft ons zelfs het advies om het nut van de klassieke talen voornamelijk te laten afhangen van de invloed die ze vandaag de dag hebben op onze samenleving. Hijzelf vindt deze invloed terug in “hun cultuur, in al haar uitingen, die niet alleen ten grondslag ligt aan de onze - zodat kennismaking ermee een beter inzicht geeft in onze eigen cultuur - maar ook op zichzelf zulke eminente voortbrengselen heeft opgeleverd dat kennismaking ermee een grote geestelijke verrijking betekent” (p. 31).

a) Kritiek

Maar als we de cultuur als het belangrijkste argument beschouwen, kunnen we er dan van uitgaan dat bezig zijn met de antieke taal of het zelfstandig vertalen van teksten helemaal niet meer nodig is? Kunnen we ons niet baseren op reeds gemaakte vertalingen om in contact te komen met de antieke cultuur? Of moet het vertalen behouden worden en moet er misschien een nieuw vak toegevoegd worden, naast het Latijn en Grieks, een cultuurvak?

b) Nut van vertalen

(1) Deelname aan de grote ideeën

Een vaak terugkerende opmerking is dat wie het maken van eigen vertalingen uit het onderwijs haalt, ook de mogelijkheid misloopt om literaire werken in hun authentieke taal te kunnen lezen (Aerts, 1989; Brouwers, 1989; de Blois, 1989; Ortner, 2015; Schenkeveld, 1989).
Een eigen vertaling maken, betekent namelijk interpretatie, "een zo exact mogelijke beeldvorming omtrent de in de vreemde taal vervatte boodschap" (Aerts, 1989, pp. 8-9), een deelname "aan de levendige uitwisseling van de grootste ideeën van de mensheid"[27] (Ortner, 2015) en wie dit schrapt, verliest niet enkel een soort lesmethode maar ook een toegangspoort tot de cultuur (Aerts, 1989; de Blois, 1989).

(2) Perspectief

Het vertalen zorgde voor het ontwikkelen van vaardigheden.[28] Zonder dit komen een aantal grote voordelen van het Latijn ook in het gedrang. Het nauwkeurig lezen, het inwinnen van perspectief, het bestuderen van de deugden en ondeugden die vervat zijn in de literatuur, zullen ons ontglippen (Ortner, 2015).
Ortner gebruikt het 'perspectief' om zijn zaak te verdedigen, maar wat wordt hiermee bedoeld? De Rynck (2016) geeft ons in zijn artikel 'Een dialoog die 2.000 jaar geleden begon' een zekere uitleg over dat 'perspectief':

> Het perspectief waarover ik het hier heb is veel dynamischer (dan Latijn te zien als pijler en fundament van onze beschaving). Het is geen apologie voor een tijdvak en zijn talen en invloed. Het gaat over culturele continuïteit en coherentie.

Vooral het woord continuïteit is hier van groot belang. Als u dacht dat de klassieke oudheid al lang ten einde was, dan hebt u het volgens De Rynck helemaal mis. Wij worden zodanig

---

[27] "(…) It allows the reader to truly participate in the vibrant exchange of the great ideas of mankind" (Ortner, 2015).

[28] Cf. voetnoot 7.

beïnvloed door de antieke cultuur dat het lijkt alsof de oudheid blijft voortduren (De Rynck, 2016).
In deze dimensie kunnen we het ‘perspectief’ opvatten als een inzicht dat samenhang geeft.

(3) Zin in meer

“Zodra je de grote Latijnse schrijvers ervaart, is de drang om verder te gaan en de rest van de werken van de grote schrijvers in de geschiedenis te lezen, moeilijk te weerstaan (…). Waarom zou je tweederangs literatuur lezen als je kan lezen en leren van de besten aller tijden?”[29] (Ortner, 2015). Het lezen en vertalen van klassiekers zou de interesse en ambitie doen stijgen. Maar waarom stoppen zoveel leerlingen dan met Latijn voordat ze aan de grote schrijvers zoals Homerus, Plato, Vergilius, Horatius, Seneca … toegekomen zijn (Aerts, 1989)?

c) Een nieuw schoolvak?

In Nederland kwam volgende gedachte enkele jaren geleden al op: hoe kunnen we het vertalen behouden en de interesse van jongeren in de oudheid verhogen aan de hand van meer cultuur?

Zo ontstond het nieuwe schoolvak Klassieke Culturele Vorming (KCV). Voor zij die enige interesse koesterden voor cultuur maar helemaal geen zin hadden om Latijn of Grieks te studeren, was dit de ideale oplossing. Teksten werden in vertaling gelezen en allerlei klassieke thema’s zoals bijvoorbeeld de antieke filosofie werden behandeld (De Rynck & Van Houdt, 2016).

Maar sinds 2014 werd KCV opgesplitst in twee verschillende vakken: Latijnse Taal en Cultuur (LTC) en Griekse Taal en Cultuur (GTC) (Gielen, 2016). Er kwam namelijk te veel kritiek op het vak KCV: door de cultuur af te splitsen van de lessen Latijn en Grieks, werden de taallessen saai.

---

[29] “Once you experience the great Latin writers, it is difficult to resist continuing on and reading the rest of the works of great writers throughout history (…). Why read second rate literature when you can read and learn from the best of all-time” (Ortner, 2015).

Nu is hier echter opnieuw kritiek op aan te brengen. Zij die Latijn en LTC krijgen, leren zij dan niet over de Griekse Cultuur? Lijken deze twee nieuwe vakken niet heel erg op het vak geschiedenis?

B. Ethisch argument

"Wanneer de mensheid steeds meer en meer lijkt te verharden en verdeeld te zijn, leert niets ons beter dan het Latijn hoe het is om mens te zijn en om ons als mensen te verenigen"[30] (Crouzet zoals geciteerd door de Saint-Denis, 1954, p. 23).

Kunnen klassieke studies ervoor zorgen dat je een beter mens wordt? Brengt het Latijn ons universele waarden of deugden bij? Daarnet maakten we een korte uitwijding over het perspectief dat door Ortner (2015) en De Rynck (2016) aangehaald werd. Belangrijk is dat we volgens Spelmans (2010) dit perspectief in verband kunnen brengen met de thema's die in de literaire werken worden behandeld. Hij beweert dat "de klassieke teksten essentiële waarheden bevatten die van alle tijden zijn. (…) De dingen die er echt toe doen in het leven, zijn niet veranderd" (p. 22).

De continuïteit en coherentie waar De Rynck (2016) het over had, speelt zich dus niet enkel af op cultureel niveau maar ook op vlak van ethische onderwerpen zoals bijvoorbeeld de multiculturele samenleving.

1. Verdraagzaamheid

Het perspectief dat Latinisten meekrijgen vanuit het vertalen staat in nauw verwantschap met een gevoel van verbondenheid, identiteit, deel uitmaken van een gemeenschap met dezelfde achtergrond qua cultuur. Spelmans (2010) is ervan overtuigd dat dit gevoel tolerantie[31] ten opzichte van verschillende culturen met zich meebrengt:

---

[30] "A l'heure où l'humanité semble se durcir et se diviser de plus en plus, rien n'apprend comme le latin à être un homme et à s'unir entre hommes" (Crouzet zoals geciteerd door de Saint-Denis, 1954, p. 23).

[31] Deze opmerking qua verdraagzaamheid werd reeds gemaakt bij het belichten van het egalitaire karakter van het Latijn op p. 14.

> Evenals niet-westerse volkeren vandaag zijn de oude Romeinen vertegenwoordigers van een zeer diverse maar vreemd aandoende cultuur waar respectvol mee moet worden omgegaan. Temeer omdat de Romeinen zelf leefden in een multiculturele wereld, is Latijn vertalen indirect dus ook een training in verdraagzaamheid. (p. 23)

Omdat Spelmans nogal kort door de bocht gaat bij het vernoemen van de multiculturele samenleving van de Romeinen, vormt het volgende citaat hier een uitstekende aanvulling op:

> De Romeinse situatie kan je niet zomaar vergelijken met de bijzonder complexe samenlevingen waarin wij vandaag leven. Maar de transitie naar een identiteit gebaseerd op een burgerschap dat geschraagd wordt door een geheel van gedeelde basiswaarden, is toch wel de oefening die vandaag evenzeer aan de orde is. (De Wever, 2010)

2. Scepticisme

"(…) een gezonde portie scepticisme die bestand is tegen luidruchtige propaganda, simplistische slogans, revolutionaire ideologieën. Er gaat niets boven het buikgevoel van Latinisten om de hedendaagse jeugd te beschermen tegen het fanatisme dat zich van alle kanten aan hen opdringt"[32] (de Saint-Denis, 1954, p. 23).

Naast verdraagzaamheid krijgt ook het sceptisch denken zijn plaats in het ethisch argument. Het bestuderen van het Latijn wakkert een vorm van kritisch denken aan die zich kan weren tegen indoctrinatie en ontwikkelt op die manier perspectief (Spelmans, 2010).
Opnieuw vinden we ditzelfde abstracte woord terug. Alleen wordt het perspectief hier iets nauwkeuriger ingevuld: een inzicht dat samenhang creëert door afstand te nemen, het geheel zichtbaar maakt door het vanuit een ander, wijder standpunt te bekijken (Spelmans, 2010; Torfs, 2009).

---

[32] "(…) un scepticisme de bon aloi, qui résiste aux propagandes tapageuses, aux slogans simplistes, aux passions partisanes. Rien ne vaut le bon sens des Latins pour prémunir la jeunesse d'aujourd'hui contre les fanatismes qui la sollicitent de toutes parts" (de Saint-Denis, 1954, p. 23).

Volgens de Saint-Denis (1954) is en zal dit perspectief in de vorm van scepsis van zeer groot belang blijven doorheen de eeuwen. Zeker in tijden waar oppervlakkigheid en manipulatie maar al te vaak opduiken (Spelmans, 2010).

We kunnen concluderen dat het Latijn als middel tegen onverschilligheid en misleiding zeker niet onbelangrijk is. Toch wordt dit argument vaak vergeten. Er is daarom ook niet veel kritiek terug te vinden. Spelmans (2010) haalt in zijn werk kort de deconstructie-theorie[33] aan maar ook hij vond dit slechts terug in één bron.

C. Economisch argument

Het laatste argument dat zal worden besproken, is meteen ook het minst krachtige. Om u te verduidelijken wat dit precies inhoudt, maken we een eenvoudige verwijzing naar onze eigen school.

1. Een voorbeeld: onze school

In het eerste jaar zijn er altijd verrassend veel Latinisten in vergelijking met de hogere jaren. Het is zo dat hoe ouder de leerlingen worden, hoe minder er Latijn doen. Hoogstwaarschijnlijk is dit gedeeltelijk te wijten aan een dalende interesse en motivatie. Anderen beweren dat ze het niet aankunnen en dat Latijn te moeilijk is. Hoewel we dit argument al ontkracht hebben, zullen velen zich hieraan blijven vastklampen.
Toch vermoeden we dat de ouders een grote rol spelen bij het 'afhaken'.

Ziet u het voor zich?
"Jongen, probeer op zijn minst een jaartje of twee Latijn te doen, dat is goed voor je!"
(Mama en papa volgden zelf ook enkele jaren Latijn en hebben nu een goede job, dus wat houdt de kinderen tegen om hetzelfde pad te volgen?)
Na één of twee jaar haakt deze leerling echter af, hij heeft aan zijn plicht voldaan.
Zo niet, dan krijgen we een vervolg:

---

[33] Deze theorie werd door Spelmans (2010) teruggevonden bij E. Christian Kopff (2001, pp. 118-119) in zijn werk "The devil knows Latin: Why America Needs the Classical Tradition".

Volgelingen van deze theorie beweren dat het onderwijzen van Latijn juist voor indoctrinatie zorgt door het herhalen van de verhalen uit de klassieke oudheid.

“Kijk, je hebt goede punten. Zou je niet beter Latijn verder blijven doen in je tweede graad?”
Maar na vier jaar is het echter voor de meesten genoeg geweest. Het wordt hoog tijd om zich te focussen op de wetenschappen en wiskunde. Weg met het verleden, de toekomst is nu van belang, en daarbij kunnen de klassieke talen zogezegd niet helpen.
“In de laatste twee jaren is er geen geheugenwerk meer, enkel teksten lezen en cultuur! Daar heb je niets aan!” Ieder jaar opnieuw bruist het van deze opmerkingen in de schoolgangen.
Hoe tegenstrijdig kan het? Wie deze twee jaren als nutteloos beschouwt, had beter geen Latijn gedaan. Juist in dat vijfde en zesde jaar komen de voordelen van het Latijn tot hun recht. Het zijn deze jaren waarbij het kritisch en logisch denken een rol spelen. Het zijn deze jaren waar de grotere auteurs gelezen worden. En het zijn inderdaad deze jaren die de meeste cultuur bieden.
Wie aan zijn studies Latijn begint om later een goede job te hebben, heeft voor Latijn gekozen om een foute reden. Hiermee is niet gezegd dat Latijn geen ideale voorbereiding is voor het verdere leven, integendeel.

2. Kritiek

Zo zijn we aanbeland bij het laatste argument van nutteloosheid: met Latijn boeken we geen vooruitgang, we kunnen beter tijd investeren in wetenschap en wiskunde.

Velen onder ons schenken zoveel aandacht aan die wetenschappen en wiskunde omdat ze een praktisch nut hebben en omdat ze de vooruitgang van onze samenleving in de hand werken. Meuleman (2015) merkt op dat dit verband echter niet zo vanzelfsprekend is als het lijkt. Er kan pas vooruitgang geboekt worden wanneer iemand iets innovatiefs bedenkt. Zonder inspiratie is er dus geen innovatie. Die inspiratie vindt zijn oorsprong niet automatisch in de wetenschappelijke of wiskundige richtingen, ook andere vakken leveren het nodige perspectief.

Ortner (2015) duidt zelfs Latijn als oplossing aan voor die vooruitgang:

> Er valt altijd iets praktisch te leren in de bedrijfscursussen of lessen over eender welk onderwerp in dat kader. Als je echter nadenkt over wat precies aan bod moet

komen in het onderwijs van uw kind, of zelfs over uw eigen levenslange scholing, dan overtreffen goede grammatica, een goed oordeel en deugden, de balansen en financiële prognoses (…).[34]

[34] “There is always something practical to be learned in business courses or classes on any subject for that matter. However, as you consider what to include in your child’s schooling, or even your own lifelong education, good grammar, better judgement and virtues trump balance sheets, financial forecasting (…)” (Ortner, 2015).

III. Besluit

Uit de resultaten van mijn onderzoek blijkt dat er ontzettend veel nagedacht en geargumenteerd wordt over het al dan niet nuttig zijn van het schoolvak Latijn.

In verband met de psychologische en pedagogisch-linguïstische argumenten merken we de sleutelwaarde van de transfer op. Zonder de overdracht van aangeleerde vaardigheden, zonder link tussen de antieke talen en de moderne talen verliest het Latijn grotendeels zijn nut op linguïstisch vlak. Het is verbazingwekkend dat hier nog geen wetenschappelijk onderzoek naar gevoerd werd, althans niet gepubliceerd. Er worden veel discussies gevoerd maar waar blijven de feiten?
Statistieken kunnen een zeker effect van klassieke studies op verdere studies bewijzen maar met cijfers kan men veel aantonen. Zo is het immers verrassend hoe een student uit BSO/TSO/KSO maximale slaagkansen geniet voor een opleiding geneeskunde.
Wel interessant zijn de lopende onderzoeken omtrent het wegwerken van taalachterstand. Dit kan een enorme troef van de klassieke talen zijn, als zowel leerlingen, ouders en leerkrachten bereid zijn het elitaire en specialistische imago, zo ook het idee dat het Latijn moeilijk of nutteloos zou zijn, aan de kant te schuiven. Wie Latijn volgt omdat hij bij de elite wil horen, een goede job in de wacht wil slepen, kortom niet op de correcte manier gemotiveerd is om een klassieke taal bij te leren, zal nooit de volle zin halen uit het vak. De klassieke talen zijn juist zo waardevol omdat ze per hypothese gelijkheid scheppen, zowel op sociaal-economisch vlak als op intellectueel vlak.

De culturele, ethische en economische argumenten doen ons inzien dat cultuur noodzakelijk is om een samenhang in de huidige samenleving te behouden en dat het Latijn hier een uitstekend hulpmiddel voor is. In mijn ogen is het echter ongewenst om de antieke cultuur als afzonderlijk vak voor te stellen. Klassieke studies is een totaalpakket waar meer jongeren zich in zouden moeten interesseren, niet enkel omdat de antieke oudheid een uitgebreide cultuur met zich mee draagt maar ook omdat de taal op zich zoveel waarden oplevert.[35]

Na het bestuderen van alle argumenten in dit werk lijkt het mij verstandig om mee te delen dat het volgen van twee jaar Latijn een uitstekende zet is voor diegenen die hun geheugen

[35] Onder dit begrip vallen zowel de vaardigheden als de ethische waarden.

willen trainen, een beter inzicht willen krijgen in een andere taal maar ook in hun eigen taal. Er wordt immers bij geen enkel ander taalvak op gelijke voet begonnen en op deze schaal aan geheugentraining gedaan.
Wie echter de volle zin wil halen uit het schoolvak Latijn moet het volledige curriculum volgen. Stoppen na vier jaar heeft in mijn ogen dus geen nut. Leerlingen die deze weg inslaan, hebben er twee extra jaren Latijn opzitten zonder dat het zijn vruchten kan afwerpen. In het derde en vierde jaar wordt namelijk de grondslag gelegd voor het vijfde en zesde jaar, waar de grote literatuur wordt gelezen, kritisch vermogen effectief wordt ontwikkeld en de culturele kennis tot een hoogtepunt wordt gedreven.

IV. Bibliografie

Aerts, W. J. (1989). Wat met de klassieke talen en cultuur te doen in de toekomst? In J.T.K. Marcelis (Red.), *De moeite waard. Beschouwingen over nut en waarde van het Latijn en Grieks en de antieke cultuur voor vwo en universiteit* (pp. 7-11). Amsterdam: Vrienden van het Gymnasium.

Beard, M. (2012, 12 januari). *Do the Classics Have a Future?* Geraadpleegd op 3 februari 2017, van http://www.nybooks.com/articles/2012/01/12/do-classics-have-future/

Bodson, A. (2006, mei-juni). Sans le latin, sans le latin… Bulletin d'information de la FPGL, 155, 5-8.

Bracke, E. (s.d.). *Literacy through Latin.* Geraadpleegd op 1 februari 2017, van http://www.swansea.ac.uk/staff/academic/artshumanities/hc/brackeevelien/#literacy-through-latin=is-expanded

Bracke, E. (s.d.). *About the project.* Geraadpleegd op 2 februari 2017, van http://literacythroughclassics.weebly.com/about.html

Brouwers, J.H. (1989). Taal en tekst. Nut en Noodzaak van de klassieke talen in het VWO. In J.T.K. Marcelis (Red.), *De moeite waard. Beschouwingen over nut en waarde van het Latijn en Grieks en de antieke cultuur voor vwo en universiteit* (pp. 19-22). Amsterdam: Vrienden van het Gymnasium.

Colpaert, J. (2011). *Latijn in het algemeen secundair onderwijs. Analyse van de argumenten gebruikt in de discussie omtrent de vormende waarde van het schoolvak Latijn en kwalitatief onderzoek naar hun wetenschappelijke waarde* (Masterproef).Universiteit Gent, Gent.

Crevits, H. (2016, 11 juli). Mag ik mezelf (en de klassieke oudheid) even verdedigen? *De Standaard.* Geraadpleegd op 23 oktober 2016, van http://www.standaard.be/cnt/dmf20160710_02379629

de Blois, L. (1989). De klassieken in het gymnasiale en universitaire onderwijs. In J.T.K. Marcelis (Red.), *De moeite waard. Beschouwingen over nut en waarde van het Latijn en Grieks en de antieke cultuur voor vwo en universiteit* (pp. 12-14). Amsterdam: Vrienden van het Gymnasium.

Declercq, K., & Verboven, F. (2010, 27 september). *Vives Briefings. Slaagkansen aan Vlaamse universiteiten: tijd om het beleid bij te sturen?* Gedownload op 22 oktober 2016, van http://www.classicavlaanderen.be/informatie/cijfermateriaal/slaagkansen.pdf

Demulder, B. (2011). *Met mogelijkheden spelen. Een pleidooi voor Latijn, Grieks en humaniora.* Geraadpleegd op 23 oktober 2016, van http://www.classicavlaanderen.be/informatie/documenten/demulder.pdf

De Rynck, P. (2016, 12 juli). Een dialoog die 2.000 jaar geleden begon. *De Standaard.* Geraadpleegd op 23 oktober 2016, van http://www.standaard.be/cnt/dmf20160711_02380664?shareId=1043bc3413bce437a1861e2951224272c1e7d1d67593adb0a685634bc747ecd4d456c85bbf3384e739da61cf5a148fbaeac285f231f820215d6bbe3a82a577b1b20a176fb62df56177e090cb1b14e13a

De Rynck, P., & Van Houdt, T. (2016). *De nieuwe Grieken en Romeinen. Verrassende confrontaties met de klassieke oudheid.* Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

de Saint-Denis, E. (1954, juni). Assisterons-nous à l'agonie des études Latines? *Bulletin de l'Association Guillaume Budé, 2*, 21-36. http://dx.doi.org/10.3406/bude.1954.4603

De Temmerman, K. (2015, september). Latijn op school: schijnredenen ontmaskerd. *EOS, 10*, 114-116.

De Temmerman, K., & Praet, D. (2016, 9 juli). Niet dwepen of koketteren, wel bestuderen. *De Standaard.* Geraadpleegd op 23 oktober 2016, van http://www.standaard.be/cnt/dmf20160708_02377395

De Wever, B. (2010, 16 februari). Xenofobe Romeinen. *De Standaard*. Geraadpleegd op 3 maart 2017, van http://www.standaard.be/cnt/pa2m6k8h

Duyck, W. (2017, 16 januari). Klassieke talen hebben doorheen de eeuwen bewezen dat ze nuttig blijven in een steeds veranderende samenleving. *De Morgen.* Geraadpleegd op 18 januari 2017, van http://www.demorgen.be/opinie/klassieke-talen-hebben-doorheen-de-eeuwen-bewezen-dat-ze-nuttig-blijven-in-een-steeds-veranderende-samenleving-be9ccba1/

Gielen, A. (2016, 15 oktober). *Minimus Maximus! Latijn als hefboom voor leerlingen met taalachterstand.* Handout Workshop Dag van klassieke talen. Gent: auteur.

GO! (2008). *Leerplan 2008/003.* Geraadpleegd op 4 januari 2017, van http://pro.g-o.be/blog/documents/2008-003.pdf

Harris, W. (2009). *Latin… Why study it at all?* Geraadpleegd op 2 januari 2017, van http://community.middlebury.edu/~harris/whylatin.html

Hautekiet, J. (Radioproducer). (2015, 8 april). *"Latijn in het secundair onderwijs, dat slaat eigenlijk nergens op"* [Radio-uitzending]. Geraadpleegd op 3 januari 2017, van https://radio1.be/latijn-het-secundair-onderwijs-dat-slaat-eigenlijk-nergens-op

KU Leuven. (2016). *Latijn studeren?* Geraadpleegd op 2 januari 2017, van https://www.arts.kuleuven.be/home/opleidingen/bachelors/TenL/tenl_leuven/latijn

Kessels, A.H.M. (1989). Vertalen en vertalingen. In J.T.K. Marcelis (Red.), *De moeite waard. Beschouwingen over nut en waarde van het Latijn en Grieks en de antieke cultuur voor vwo en universiteit* (pp. 23-25). Amsterdam: Vrienden van het Gymnasium.

Lashbrook, Austin M. (1969). Latin: The Basic Language. *The Classical Journal, 64* (4), 163-166. Gedownload op 4 januari 2017, van https://www.jstor.org/stable/3295902?seq=1#page_scan_tab_contents

Maier, F. (1994). Latein liegt im Trend der Zeit. *Forum Classicum, 4*, 123-126. Gedownload op 6 januari 2017, van https://www.altphilologenverband.de/forumclassicum/pdf/MDAV1994-4.pdf

Marcelis, J.T.K. (1989). Het debat der classici. In J.T.K. Marcelis (Red.), *De moeite waard. Beschouwingen over nut en waarde van het Latijn en Grieks en de antieke cultuur voor vwo en universiteit* (pp. 47-48). Amsterdam: Vrienden van het Gymnasium.

Meuleman, J. (2015). Latijn op school afschaffen: 4 denkfouten weerlegd. *Knack.* Gedownload op 6 januari 2017, van http://www.knack.be/nieuws/wetenschap/latijn-op-school-afschaffen-4-denkfouten-weerlegd/article-opinion-561527.html

Ono-Dit-Biot, C. (Journalist van Le Point). (2015, 21 maart). *Eradiquer le grec et le latin? Drôle de réponse aux barbares!* [Videobestand]. Geraadpleegd op 23 oktober 2016, van http://www.lepoint.fr/editos-du-point/christophe-ono-dit-biot/eradiquer-le-grec-et-le-latin-drole-de-reponse-aux-barbares-21-03-2015-1914610_780.php

Ortner, M. (2015, 15 april). *Why studying Latin, More So Than Business, Is Ideal Training for Actually Running a Business* [Blog]. Gedownload op 23 oktober 2016, van http://blog.capterra.com/studying-latin-for-business-is-better-training/

Ovidius. (1907). Amores, Epistulae, Medicamina faciei femineae, Ars amatoria, Remedia amoris (R. Ehwald; R. Merkel, ed.) Leipzig: Teubner. (Origineel werk gepubliceerd in 1n.C.) Geraadpleegd op 12 februari 2017 van http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0068%3Atext%3DArs%3Abook%3D3

Pinkster, H. (1989). Kies moeilijk: kies Latijn (en/of Grieks). In J.T.K. Marcelis (Red.), *De moeite waard. Beschouwingen over nut en waarde van het Latijn en Grieks en de antieke cultuur voor vwo en universiteit* (pp. 29-30). Amsterdam: Vrienden van het Gymnasium.

Radt, S.L. (1989). De oude Grieken en Romeinen en wij. In J.T.K. Marcelis (Red.), *De moeite waard. Beschouwingen over nut en waarde van het Latijn en Grieks en de antieke cultuur voor vwo en universiteit* (pp. 31-32). Amsterdam: Vrienden van het Gymnasium.

Redactie. (2008, 17 maart). Meer succes na Latijnse. *Het Laatste Nieuws.* Geraadpleegd op 22 oktober 2016, van http://www.hln.be/hln/nl/1265/Onderwijs/article/detail/209300/2008/03/17/Meer-succes-na-Latijnse.dhtml

Ruijgh, C.J. (1989). Grieks en Latijn: hun waarde voor ons onderwijs. In J.T.K. Marcelis (Red.), *De moeite waard. Beschouwingen over nut en waarde van het Latijn en Grieks en de antieke cultuur voor vwo en universiteit* (pp. 33-36). Amsterdam: Vrienden van het Gymnasium.

Scheire, L. [lievenscheire]. (2015, 4 april). Natuurlijk moet er ook ruimte zijn voor menswetenschappen. Maar Latijn ih secundair dat slaat eigenlijk nergens op [Tweet]. Geraadpleegd op 3 januari 2017, van https://twitter.com/lievenscheire/status/584253035217612801

Schenkeveld, D.M. (1989). Het belang van kennis van de klassieke talen voor universitaire studies. In J.T.K. Marcelis (Red.), *De moeite waard. Beschouwingen over nut en waarde van het Latijn en Grieks en de antieke cultuur voor vwo en universiteit* (pp. 37-39). Amsterdam: Vrienden van het Gymnasium.

Sicking, C.M.J. (1989). Enkele overwegingen met betrekking tot plaats en betekenis van de Grieks-Romeinse cultuur in het onderwijs. In J.T.K. Marcelis (Red.), *De moeite waard. Beschouwingen over nut en waarde van het Latijn en Grieks en de antieke cultuur voor vwo en universiteit* (pp. 40-42). Amsterdam: Vrienden van het Gymnasium.

Spelmans, I. (2010). *Klassieken in tijden van eigenliefde. Beschouwingen bij betogen omtrent nut en nutteloosheid van het schoolvak Latijn* (Masterproef). Katholieke Universiteit Leuven, Leuven.

Taureck, B.H.F. (1994). Überzogener Anspruch als Gralshüter. *Forum Classicum, 4*, 121-123. Gedownload op 6 januari 2017, van https://www.altphilologenverband.de/forumclassicum/pdf/MDAV1994-4.pdf

Torfs, R. (2009, 15 oktober). Santo Subito. *De Standaard.* Geraadpleegd op 1 februari 2017, van http://www.standaard.be/cnt/662giror

Van Houdt, T. (2013, 18 oktober). Een ‘dode’ taal, en toch springlevend. *De Standaard.* Geraadpleegd op 11 februari 2017, van http://www.standaard.be/cnt/dmf20131017_00796568

VVKSO. (1999). *Leerplan D/1999/0279/025*. Geraadpleegd op 4 januari 2017, van http://ond.vvkso-ict.com/leerplannen/doc/Klassieke%20studien-1999-025.pdf

VVKSO. (2011). *Leerplan D/2011/7841/001.* Geraadpleegd op 4 januari 2017, van http://ond.vvkso-ict.com/leerplannen/doc/Klassieke%20studien-2011-001.pdf

Wills, J. (1998). Speaking Latin in Schools and Colleges. *The Classical World, 92* (1), 27-34. http://dx.doi.org/10.2307/4352180